RADICALE VERLOSSING

BEATRICE DE GRAAF

RADICALE VERLOSSING

WAT TERRORISTEN GELOVEN

2021 Prometheus Amsterdam

© 2021 Beatrice de Graaf
Omslagontwerp Tessa van der Waals
Foto omslag BULENT KILIC/AFP via Getty Images
Foto auteur David van Dam/De Beeldunie
Zetwerk en opmaak Willem Morelis
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4657 3

1

TERRORISTEN EN HUN GELOOF

Naar het paradijs

Op een dag waren tien Delftse jongens verdwenen van het pleintje waar ze altijd rondhingen; ze waren vertrokken naar Syrië. Het ging om de groep die bekendstond als de Paradijspoortjongeren, naar het stukje Delftse koopgoot waar ze zich vaak verzamelden. De jongens, zo'n vijftig in totaal, waren rond de zestien jaar oud, van Marokkaanse komaf en opgegroeid in de Delftse Gillisbuurt. Een aantal had een strafblad, onder meer voor het dealen van drugs. Gemeenteraadslid Abdel Maanaoui, die veel jongens en hun families kende, verklaarde na hun vertrek dat hij stomverbaasd was. Het leek juist beter te gaan, ze waren rustiger en gedroegen zich niet meer zo recalcitrant tegen hun ouders en de autoriteiten. 'Toen ze [de jongeren] fanatiek met de islam bezig gingen, dachten wij: Dat is prima, ze worden serieus.' Dat dit de opmaat voor hun aansluiting bij de terroristische strijd in Syrië en Irak was, dat had niemand voorzien.[1]

Wat de jongens bond, waren hun gemeenschappelijke ervaringen van botsingen met de Delftse autoriteiten en mislukte stageplaatsen. Maar de echte aanleiding voor hun radicalisering was een gedeeld drama dat zich in december 2010 had voltrokken. Een van de jongens, 'Mo', besloot die maand samen met twee vrienden een supermarkt in Moerkapelle te overvallen. Bij die overval werden ze betrapt, en na een worsteling met een supermarktmedewerker viel 'Mo' van een trap en brak zijn nek. Hij overleed dezelfde avond nog aan zijn verwondingen. 'Veel jongeren beseften opeens dat zij niet in de hemel zouden komen als ze zo bleven doorgaan… Toen hebben ze bedacht: áls we sterven, dan niet als overvaller, maar op het pad van de jihad,' aldus Maanaoui. De groep, die voorheen niet uitblonk in

een trouwe gang naar de moskee of door vroom gedrag, begon zich op het geloof te heroriënteren. Ze zochten hun toevlucht bij steeds radicalere predikers, eerst bij de as-Soennah-moskee in Den Haag, waar imam Fawaz Ineid nog preekte, daarna bij Mohamed Talbi in de Zoetermeerse Al-Qibla-moskee. Radicale activisten van Straat Dawah en Behind Bars[2] moedigen hen aan om op jihadreis te gaan.

Eind 2012 vertrekt Mourad Massali om zich bij Jabhat al-Nusra aan te sluiten, een aan Al-Qaeda gelieerde jihadistische organisatie in Syrië. Negen van zijn vrienden volgen hem. Ze storten zich volop in de strijd, zijn er trots op om als vriendengroep op jihad te zijn, 'een gunst van Allah'. In de loop van 2013 komen eerst Mourad, daarna Choukrie Massali, Soufian El Fassi en Abu Jandal om het leven, in het 'gezegende land', waar ze als martelaren het echte paradijs wilden bereiken.

Om te begrijpen wat hen bewoog om jihadist te worden en zich in Syrië in een bloedige burgeroorlog te storten, moeten we hun overtuiging en hun geloof serieus nemen. Dat is geen eenvoudige opgave gezien alle wreedheden die terroristische organisaties in Syrië en Irak hebben begaan – met de Islamitische Staat (IS) voorop. Maar het willen en kunnen begrijpen van transcendente, religieuze drijfveren is een uitdaging voor mensen met een geseculariseerde achtergrond die die dimensie in hun eigen leven niet hebben ingebouwd. En het is zo mogelijk nog lastiger voor mensen die wél religieus zijn maar voor wie de kern van het geloof schuilt in de overtuiging dat hun God vol liefde is en het kwaad niet kan uitstaan.

In dit boek probeer ik te achterhalen wat terroristen geloven en hoe dat geloof hen tot hun daden heeft aangezet, door het levensverhaal van 23 veroordeelde terroristen op te tekenen. Ik heb ze in en buiten de gevangenis in Nederland en Indonesië ontmoet en soms meerdere malen kunnen spreken. Om een kwalitatief zinvolle vergelijking te kunnen trekken en om de verhalen universeler te maken, heb ik niet alleen Nederlandse gedetineerden bezocht die voor jihadistisch terrorisme waren veroordeeld, maar heb ik ter controle dus ook met enkele Indonesische jihadisten gesproken, indirect verhalen van Boko Haram-leden in Kameroen kunnen optekenen, en Syrische gevangenen en een Pakistaan (in Nederlandse detentie) in dit onder-

zoek betrokken. Daarnaast heb ik mensen geïnterviewd die voor een heel andere, tegenovergestelde overtuiging als terrorist zijn veroordeeld, namelijk voor rechts-extremisme. De focus ligt op jihadistische terrorismeveroordeelden in Nederland, maar die controleverhalen van niet-westerse terroristen enerzijds en westerse rechts-extremisten anderzijds zijn belangrijk om patronen in de omgang met overtuiging en betekenisgeving aan te wijzen. Er is bij al die diverse interviews en levensverhalen nog wel een gemene deler: het gaat om mensen die de afgelopen tien jaar zijn veroordeeld dan wel in detentie hebben gezeten. Zo zijn de context van de tijd (9/11, de opkomst van het wereldwijde jihadisme, de Arabische Lente en het Kalifaat), de technologie (de opkomst van internet en social media) en grote geopolitieke omstandigheden (de nieuwe chaos van de *War on Terror*, de oorlogen in Irak en Syrië en de grote vluchtelingencrisis) enigszins vergelijkbaar.

Hieronder en in hoofdstuk 9 licht ik mijn selectie en de aanpak verder toe, maar eerst nog dit: het heeft me veel tijd, moeite en vooral emotionele energie gekost om deze gesprekken te kunnen voeren, want het zijn heftige verhalen. Bezoeken aan penitentiaire inrichtingen (PI's) zijn intensief en vaak enorm deprimerend. Het nadenken over de relatie tussen religie, overtuiging en geweld is eveneens een taai proces. Dit boek is een poging de lezers mee te nemen op die zoektocht naar een beter begrip van de drijfveren van terroristen. Daartoe begin ik bij het begin: bij het verlangen naar een hogere betekenis en zin, die bij al mijn geïnterviewden hun radicaliseringsproces in gang zette.

De zoektocht naar betekenis

In dit boek volg ik het spoor terug van terrorismeveroordeelden in hun zoektocht naar zin en betekenis. Pogingen zin aan het leven te geven op een manier die de eigen, directe behoeftebevrediging en de korte termijn overstijgt, is niet iets wat alleen radicale activisten, extremisten of terroristen ondernemen. Het is een pad dat vrijwel elk menselijk wezen wel eens heeft bewandeld. In Nederland is een ruime meerderheid van de volwassen bevolking bezig met het zoeken

naar en geven van betekenis aan zijn of haar leven. Meer dan 80 procent geeft aan goede doelen. Meer dan de helft van de bevolking is lid van een ideële organisatie, of het nu om Amnesty International gaat, om lidmaatschap van een kerkgenootschap, van Natuurmonumenten of van een politieke partij. Om over de voetbalvaders en hockeymoeders en alle andere vrijwilligers van brandweer tot collectanten nog maar te zwijgen. We zijn een land waarin mensen veel voor de ander overhebben – en daarin voor zichzelf een transcendente waarde zien. Daaronder versta ik alle waarden en doeleinden die het onmiddellijke eigenbelang overstijgen, relevant zijn voor een grotere groep of toekomstige generatie, en een groter geheel omvatten.

Dat maakt een mens immers tot een mens. Om het met psycholoog en Pulitzerprijswinnaar Ernest Becker te zeggen: 'De mens is het enige levende wezen dat zich bewust is van zijn sterfelijkheid en de rest van zijn leven probeert daarmee te dealen.' Sommigen zullen de beperkingen van dat sterfelijke karakter van leven en lichaam ontkennen en vluchten van de dood weg. Anderen erkennen en accepteren die eindigheid van het eigen leven en proberen hun nietigheid te overstijgen door onsterfelijk voort te leven in iets buiten zichzelf: in kinderen of goede doelen (of door boeken te schrijven). Die al te menselijke drijfveren om de dood en de eigen betekenisloosheid te ontkennen, te overschreeuwen dan wel te aanvaarden, zien we terug bij de plegers van terroristisch en politiek geweld.

Voordat we stilstaan bij geloof en religie, is het essentieel om dat te erkennen: de zoektocht naar betekenis, naar transcendentie, maakt deel uit van elke collectieve (al dan niet religieuze) levensbeschouwing en is iets waar iedereen bewust of onbewust mee bezig is. Dit is voor het onderhavige onderzoek naar overtuiging en praktijk van terroristen een belangrijk uitgangspunt. Het zoeken naar zin, het omarmen van (religieuze) overtuigingen en het plegen van geweld kunnen met elkaar verweven raken. Dat is een heikel inzicht. Wetenschappers en politici branden hun vingers doorgaans niet aan die giftige combinatie van geweld en religie. Tenslotte is vrijheid van religie een groot goed en een grondrecht, en een fundament van het Nederlandse nationale besef sinds de Tachtigjarige Oorlog. Menig volksmenner gaat er daarentegen helemaal mee aan de haal. Toch is

het hard nodig de relatie tussen geloof en terrorisme te onderstrepen en nader te verkennen. Wetenschappelijk onderzoek rond radicalisering en terrorisme is inmiddels geëxplodeerd in een veelvoud van disciplines, specialisaties en zeer gedetailleerde onderzoeksrichtingen – waardoor de simpele relatie 'geloof & geweld' vaak verloren gaat in abstract of gepsychologiseerd jargon.[3] Tegelijkertijd blijft het in samenleving en politiek een onderwerp dat om heldere, eenvormige duidingen en verklaringen schreeuwt. Jihadistisch terrorisme wordt daardoor tegenwoordig dikwijls (even moedwillig als misleidend) gereduceerd tot een probleem van 'de islam'. Daartegenover staan reducties die terrorisme als direct gevolg van discriminatie of uitsluiting zien. Of de nog simplistischer kortsluiting: 'Terroristen zijn gestoord.' Daarmee is elke discussie of reflectie van de baan.

Tussen zowel dit soort overgenuanceerde en gespecialiseerde wetenschappelijke benaderingen enerzijds en de simplistische reducties in het publieke domein anderzijds bevindt zich een ontbrekende schakel. Terrorisme is niet slechts een fenomeen dat zich aan de hand van individuele of groepssociologische processen laat verklaren. Het is niet een verschijnsel dat je in psychologische processen moet ophakken of als pathologie kunt wegzetten. Het is en blijft een groot verhaal van individuen op zoek naar zin, naar een extreme, consequent doorgevoerde radicale betekenis voor hun leven. Terrorismewetenschappers hebben uitentreuren de talloze ronkende pamfletten, verklaringen en heilige schriften van terroristische organisaties geanalyseerd, of geprobeerd religie als autonome factor in radicaliseringsmodellen in te bouwen.[4] Daarbij wordt religie evenwel vaak als statische factor beschouwd, terwijl geloofsbeleving een dynamisch proces is. Het is een eenheid van overtuiging en praktijk die zich ontwikkelt en zelden stil blijft staan. Bovendien gaat de focus van veel terrorismeonderzoekers op teksten en radicaliseringsmodellen voorbij aan het perspectief van de geradicaliseerde terroristen zelf, wat hun intentie is met hun daden. Terroristen ontwikkelen een eigen, radicale en dynamische visie op de geschiedenis: ze zien het leven als een strijd tussen goed en kwaad, met henzelf als middelpunt van die strijd. In hun verhaal zijn ze zelf de hoofdpersoon, iemand die de uitkomst en de voltrekking van die geschiedenis zelf

mede in de hand heeft (ook al ontdekken ze later vaak wel dat dit een illusie was).

Vanuit deze invalshoek wil ik een hoognodige bijdrage leveren aan de discussie over terrorisme en religie. Grofweg zijn er twee posities: 1) Terrorisme heeft niets met de islam te maken, want de islam is een godsdienst van vrede en moslims willen geen terrorisme. Terrorisme moet je zien als een deviatie, dan wel als een uiting van persoonlijke, sociale, economische ongelijkheid, frustraties en trauma's – maar in ieder geval niet als iets religieus. Of: 2) Terrorisme wordt veroorzaakt door heilige schriften; religieuze terroristen willen Gods wil met geweld afdwingen. Godsdienst is immers inherent gewelddadig, want Gods woord gaat boven alles. Beide posities lijken mij onwetenschappelijk, statistisch niet correct en methodologisch prima weerlegbaar. Wat ik voorstel, is daarom een derde positie: 3) atuurlijk heeft terrorisme ook met religie te maken – maar dan via de weg van de praxis en minder via de weg van het dogma, en op een veel complexere wijze dan gesuggereerd wordt in de verklaringen 1 of 2.

Zeker, sociale, economische en psychologische factoren doen ertoe, ze geven soms misschien zelfs de doorslag. Maar iemands keuze zich aan te sluiten bij een terroristische groep, of beelden en slogans die van die groepen afkomstig zijn te omarmen, is géén inhoudelijk lege beslissing. De meeste terroristen zijn betrokken bij de overtuiging van hun groep of netwerk, ze doen het niet alleen om geld of vriendschap. Ze doen het omdat ze hun leven praktische zin willen geven. Uiteraard spelen psychologische processen, frustraties en emoties een rol, maar de betekenis die radicalen er zelf aan toekennen, is meer dan slechts een verhaal of rechtvaardiging achteraf, zoals soms wel wordt beweerd; zo'n relaas van betekenisgeving gaat deel uitmaken van hun identiteit – ze gaan er zelf echt in geloven.

Het gaat de meeste terroristen om het zoeken naar een hogere zin, naar transcendente betekenis voor hun geweld. Bij jihadisten en andere religieuze fundamentalisten komt er een goddelijke openbaring, profetie, oordeel of eindstrijd in het spel. Maar die zoektocht moet niet alleen of in eerste instantie worden benaderd vanuit de *tekstuele* bestudering van die openbaringen, profetieën, dogma's, Hadith[5] of

fatwa's uit vorige eeuwen. Niet iemands principes of zelfs godsbeeld voorspellen zijn terroristische neiging. Het gaat om de invulling van die principes in een bepaalde *praxis* waarin zoeken naar zin een gewelddadige vorm heeft gekregen. Niet levensbeschouwing of theologie, maar de actuele geleefde en geloofde praxis, of beter gezegd 'orthopraxis', is de sleutel tot het begrijpen van het geloof én het geweld van de terrorist.

En terroristen, zo merkte ik in vrijwel alle gesprekken, benoemden of omschreven vaak een proces dat ik als een relaas van radicale verlossing begon te herkennen.

Verhalen van verlossing

Een onlangs opgepakte jongen uit Rotterdam werd veroordeeld voor het verstoppen van een kalasjnikov en dozen vuurwerk in zijn berging. Hij had een strafblad, maar was volgens getuigen de laatste tijd rustiger geworden, meer naar binnen gekeerd. Hij zei er weinig over, maar volgens een vriend was deze jonge man op zoek naar verlossing van zijn gewelddadige verleden; naar boetedoening en naar iets om in de ogen van Allah goed te maken wat hij had gedaan. Vandaar die kalasjnikov in zijn kelder.[6] Dat lijkt niet logisch. Of toch wel?

Een recente studie naar de link tussen criminaliteit en terrorisme concludeerde dat er onder een aanzienlijk percentage van de ondervraagde personen sprake was van een aantoonbare '*redemption narrative*'[7] – dat wil zeggen dat de keuze voor deelname aan de jihadistische strijd voor deze personen de mogelijkheid bood zich te verlossen van hun criminele verleden. Tegelijkertijd gaven ze aan uit die handeling van gewelddadige verlossing een voldoening van hun persoonlijke behoeftes en verlangens te halen – of het nu ging om de hang naar avontuur, naar geweld of naar boetedoening. Via dit motief van verlossing werd hun sprong van crimineel gedrag naar lidmaatschap van een terroristische organisatie dus eenvoudig gefaciliteerd, zowel psychologisch, inhoudelijk als in de praktijk.

Vanaf 2004 ben ik bezig met onderzoek naar terrorisme en politiek geweld. De afgelopen jaren heb ik honderden mensen gesproken die zich met de strijd tegen terrorisme en radicalisering bezighou-

den: politieagenten, officieren van justitie, AIVD'ers, jongerenwerkers, analisten enzovoort. Ik heb voormalige en gedetineerde terroristen kunnen spreken, inclusief hun familieleden en vrienden, aanvankelijk vooral in Nederland, Duitsland en Italië, daarna ook in België, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Spanje en de Verenigde Staten. En de afgelopen jaren ook in niet-westerse gebieden, zoals in Indonesië en Afrika. Wat me daarbij in toenemende mate opviel, was de worsteling van (voormalige) radicalen met hun eigen zoektocht naar zingeving en hun overtuiging dat ze geroepen waren tot iets groots, iets hogers. Ze hadden hun eigen comfortabele leven en, nog veel belangrijker, dat van anderen op het spel gezet vanuit de volle overtuiging dat zij zelf een engel der wrake waren en deel uitmaakten van een avant-garde, een elite van goddelijke strijders. Dat laatste gold vooral voor jihadisten, maar voormalige IRA- en RAF-leden, leden van de Weather Underground en Rode Brigadisten zagen zichzelf eveneens als heldhaftige aanzeggers van de nieuwe tijd.[8]

Geen van de radicalen en terroristen die ik voor dit boek interviewde, was terrorist geworden, of had zich bij een terroristische organisatie gevoegd, doordat hij of zij eerst het *Rode Boekje*, de geschriften van Ulrike Meinhof, van Malcolm X of de Koran had gelezen. Geen van hen wees uit eigen beweging op persoonlijke trauma's. Wél spraken ze allen over een gevoel van tekort, van schuld zelfs, dikwijls heel persoonlijk. Dat tekort had met gevoelde onrechtvaardigheid te maken; Kees van den Bos heeft overtuigend uitgelegd dat de perceptie van persoonlijk of collectief aangedane onrechtvaardigheid een essentieel onderdeel van elk radicaliseringsproces is. Maar onrecht is nog een te afstandelijk begrip, het gaat om iets wat door anderen wordt gedaan. De terrorismeveroordeelden die ik sprak, maakten het daarentegen heel persoonlijk, het ging om hun *eigen* betrokkenheid bij dat onrecht; hun eigen gevoel van tekort – er was hunzelf of hun groep iets aangedaan en het was nu *hun eigen verantwoordelijkheid* daar iets aan te doen, en *hun eigen schuld* als ze thuis op de bank bleven zitten.[9]

In die toe-eigening van dat onrecht schemerde heel vaak expliciet, soms impliciet, een besef van schuld of schaamte door. Ze waren langzamerhand tot de conclusie gekomen dat ze zich schuldig

maakten aan wegkijken als ze nu niet in actie kwamen: ze moesten en wilden zich van dat gevoel van onrecht, moreel of feitelijk tekort, van dat gevoel van schuld, bevrijden. Voordat er sprake was van wraak (wat lang niet bij alle geïnterviewde terrorismeveroordeelden het geval was), was er dus al een besef van morele verantwoordelijkheid om iets aan het onrecht en het tekort te moeten doen. Er was bij al deze gesprekspartners ergens een specifieke plotwending in hun leven waar ze kozen voor geweld als wijze van betekenisgeving. Die wending heeft te maken met het idee van verlossing, van het eigen leven, de eigen zonden dan wel het leed en lot van de (vermeende) eigen gemeenschap. Die verhalen van een verlangen naar verlossing kwam ik steeds vaker tegen, vooral bij de huidige generatie jihadistische terroristen. Schuld, boete en verantwoordelijkheid voegden zich samen tot een persoonlijke dadendrang om zo het gevoel van eigenwaarde ten overstaan van een (vermeend) discriminerende of onderdrukkende overheid een *boost* te geven. Soms kreeg dat de vorm van een politiek verhaal ('Het Westen onderdrukt moslims'), maar heel vaak ook van een radicaal ethisch verhaal ('Het is mijn plicht in actie te komen en het is mijn schuld als ik het niet doe').

Opmerkelijk daarbij is dat veel van mijn geïnterviewden helemaal niet beschikten over een brede en diepe religieuze kennis, laat staan dat ze Arabisch beheersten of de Koran en de Hadith uit hun hoofd kenden. Maar zoals zal blijken, was en is diepgaande kennis geen noodzakelijk criterium om in actie te komen als extremist of terrorist. Sommige veroordeelden hadden die kennis overigens wel, en waren zeer onderlegd en belezen. Maar mensen die *Islam voor Dummies* in hun tas stopten, belandden net zo goed in het Kalifaat als de geharde ideologen van het jihadistische supportnetwerk Behind Bars. De gemeenschappelijke deler was veel meer het handelingsperspectief en de omarming van een bepaalde radicale geloofspraktijk. Dat is belangrijk om in het achterhoofd te houden bij de levensverhalen die gaan komen: het verschil in kennis en niveau kan enorm uiteenlopen, maar daarvoor hoeven de geloofsovertuiging en toewijding niet minder te zijn.

De 'levensverhalen'-benadering

Wanneer we de relatie tussen overtuiging, levensbeschouwing, religie en terroristisch geweld beter willen begrijpen, moeten we ons onderzoek op twee niveaus uitvoeren. Allereerst op microniveau: waar komt die omslag van overtuiging naar eigen actiebereidheid vandaan, en wat is de rol van persoonlijke religieuze overtuigingen en praktijken daarbij? In de tweede plaats is het mesoniveau van belang: wat wordt er aan overtuigingen en praktijken aangeboden, hoe krijgt iemand die ideeën, actieplannen en vooral nieuwe radicale wereldbeelden aangereikt? Met Kruglanski en zijn collega's ben ik van mening dat terroristen bij de uitvoering van hun daden een groter netwerk nodig hebben dat hun acties valideert. Als niemand erkent dat jij iets voor de oemma (de wereldwijde islamitische gemeenschap), voor de kerk, voor je volksgemeenschap hebt gedaan, dan is er ook niemand die er na jouw dood betekenis aan kan toekennen. Het eigen radicale verhaal moet op een golflengte zitten die andere medestrijders kunnen beluisteren en waarop wereldwijd sympathisanten kunnen intunen.

Dit betekent dat de relatie tussen geloof en terrorisme op een individueel en op groepsniveau onderzocht moet worden. Dat kan op allerlei manieren: via de weg van het kwantitatieve onderzoek, experimentele analyse (door in proefopstellingen en laboratoria overtuigingen en attitudes te meten en na te bootsen), of juist met kwalitatieve analyses en beschrijvingen, longitudinaal of heel antropologisch. Feddes en Doosje zetten in hun nieuwe boek uiteen hoe complex het fenomeen radicalisering en terrorisme is en hoe ingewikkeld en lastig het is onderzoek empirisch te onderbouwen.[10] Zeker als je niet kiest voor een kwantitatieve experimentele setting waarbij je processen en mechanismen benadert, maar echt met de objecten van onderzoek, terroristen en terrorismeveroordeelden zelf in gesprek wilt. Toch is dat de methodologie die hier is gekozen: dit boek gaat uit van een narratieve, historiserende en kwalitatieve benadering die berust op zogeheten *thick description* en *micro history*: gedetailleerde beschrijvingen van levensverhalen.

Daarmee zijn we op zoek naar verklarende, dieper gravende inzichten die ons iets leren over het verband tussen overtuiging, trans-

cendentie en actiebereidheid. Door terrorismeveroordeelden hun eigen verhaal te laten vertellen, kunnen we hun levensrelazen reconstrueren, die we vervolgens naast de beschikbare biografische data uit andere bronnen leggen (media, rechtbankverslagen, processenverbaal en, wanneer mogelijk, interviews met derden). Voor dit onderzoek heb ik mijn gesprekspartners hun verhaal laten vertellen op een semigestructureerde wijze. De lijn die ik daarbij aanhield, was de chronologie van iemands levensloop. Mensen hebben de neiging in de tijd heen en weer te springen, hun ongenoegen, frustraties of emoties te uiten over een bepaalde gebeurtenis en dan een associatie met een moment terug of verder in de tijd te leggen. Ik heb echter steeds weer het gesprek teruggehaald naar de chronologie. Daarbij diende de levensloop als raamwerk (geboorte, gezin, achtergrond, opvoeding, school et cetera). Daarnaast heb ik speciaal gelet op momenten van transitie (overgangen) en keerpunten in iemands leven. Bij die plotwendingen, die volgens de geïnterviewden zelf tot omarming van radicaal gedachtegoed en de deelname aan terroristische acties leidden, sta ik uitvoerig stil. Dit kunnen uiteraard meerdere momenten geweest zijn die tezamen een plotselinge omslag in iemands leven inleidden, of geleidelijk aan tot meer geweld en terroristische acties leidden.

Het gaat hier uitdrukkelijk niet om een poging geobjectiveerde levensverhalen van terroristen in de mal van bestaande radicaliseringmodellen te passen en die te bevestigen dan wel te ontkrachten. Dit onderzoek benadert de levensverhalen vanuit een ander gezichtspunt: namelijk vanuit het perspectief van de extremist of terrorist zelf. Hoe vertelt een terrorist over zijn leven, zijn aansluiting bij radicale groepen of bewegingen, zijn overtuigingen en motieven om aan gewelddadige acties mee te doen? Hoe veranderden zijn of haar overtuigingen of opvattingen? Wat hoopte hij of zij ermee te bereiken, en waarom geloofde hij of zij in het effect ervan? Vindt de terrorist zelf uiteindelijk voldoening, is hij tevreden over zijn daad?

Daarmee zijn die verhalen geen objectieve *feitenrelazen* (hoewel ik de feiten dus wel zo goed mogelijk heb gecontroleerd), maar het zijn *relazen van betekenisgeving*: hoe benoemt de geïnterviewde zelf de keerpunten in zijn leven? Het zijn levensverhalen die wel op

levensfeiten in iemands biografie zijn gebaseerd (en die je dus meestal kunt verifiëren), maar ze vallen niet samen met die feiten. Het zijn immers verhalen waarin iemand over de hogere zin van zijn leven vertelt, en waarbij verbeelding, hoop, verlangen, teleurstelling en allerlei subjectieve interpretaties de verhaallijn voortstuwen.[11]

Uiteraard speelden er allerlei andere motieven mee in iemands radicale carrière: ik kwam verslaving tegen, huiselijk geweld, werkloosheid, criminaliteit, emotionele verbondenheid met minderheden. Veel geïnterviewden hadden moeite onderscheid te maken tussen eigen gevoel en dat van een ander. Maar het gaat mij erom dat deze terrorismeveroordeelden er zélf voor kozen hun leven, en al die bijbehorende frustraties en tekortkomingen, te gieten in de mal van een verhaal van 'radicale verlossing'. Dat verhaal werd de paraplu waaronder al die verwikkelingen en emoties in hun leven en in de wereld een plaats kregen, zin kregen en deel werden van hun identiteit. Het is immers veel stoerder jezelf te zien als iemand die geroepen is tot de jihadistische strijd, dan als iemand die vlucht voor ruzie met zijn ouders. Maar dit wil niet zeggen dat die framing van het eigen leven niet echt is, sterker nog: dit verhaal bood bij uitstek een nieuw en aantrekkelijk handelingsperspectief voor zo'n zoekend en worstelend individu.[12]

Onder terroristen versta ik hier nadrukkelijk individuen die voor het plegen van terroristische misdrijven zijn aangeklaagd en veroordeeld. Daarom zal ik vaak over terrorismeveroordeelden spreken, om aan te geven dat sommigen zichzelf nadrukkelijk niet als terrorist willen zien en de veroordeling betwisten. In dit onderzoek heb ik evenwel de uitspraak van de rechter gevolgd. Het merendeel van de mensen die ik sprak, zat nog steeds in detentie. Degenen die ik buiten de PI's sprak, waren eveneens voor terrorisme veroordeeld, maar hadden hun straf uitgezeten. Dat gold zowel voor de gesprekken in Nederland als in Indonesië. Met radicalen of radicaliserende jongeren worden mensen aangeduid die – in de definitie van de AIVD – zich in een proces bevinden waar er een 'groeiende bereidheid ontstaat om diepingrijpende veranderingen in de samenleving (eventueel op ondemocratische wijze) na te streven en/of te ondersteunen die op gespannen voet staan met of een bedreiging kunnen vormen voor de

democratische rechtsorde'. Een radicaal, of radicaliserende persoon, hoeft dus nog niet terroristisch te zijn. Omgekeerd zijn bijna[13] alle terrorismeveroordeelden die ik interviewde door zo'n proces van radicalisering heen gegaan.[14] Het verschil zit 'm in het kantelpunt waarop een radicaal een maatschappij-ontwrichtende wetsovertreding begaat, dan wordt iemand als terrorist veroordeeld.

Belangrijk in deze context van definities is tot slot dit: in dit boek gaat het nadrukkelijk om veroordeelde terroristen, en niet in het algemeen over radicalisering – ik heb alleen mensen gesproken wier radicaliseringsproces in terrorisme uitmondde. Over radicalen die uiteindelijk niet terrorist worden, gaat dit boek niet.

Het terroristische verhaal en zijn praktijk

De bedoeling van mijn onderzoek is om door middel van een narratieve benadering de brug te slaan tussen grote macrosociologische en historische verklaringen voor de opkomst en neergang van terrorisme enerzijds, en de aantrekkingskracht van het terroristische verhaal voor (groepen) jongeren anderzijds. Met deze narratieve benadering wordt onderzocht hoe en wanneer succesvolle verhalen van gewelddadige verlossing in een specifieke politiek-historische context kunnen ontstaan, hoe dergelijke verhalen aanhangers krijgen, en hoe deze verhalen uiteindelijk weer aan kracht verliezen. Een verlossingsverhaal wordt daarin begrepen als een herkenbare set van waarden en emoties, inclusief een plot rondom een vast stramien van verhaalelementen en bijbehorende activiteiten.

Op deze manier combineren we geschiedenis, politiek en theologie tot een puzzel, waarin drie onderdelen samenkomen. We zien terrorisme als een fenomeen dat floreert wanneer en zolang het een overtuigend, enigszins herkenbaar en verifieerbaar *verhaal* biedt, van radicale persoonlijke *verlossing* dat *ideologie en praxis* (het geheel van doen en zeggen) combineert, en door een veronderstelde groep of achterban wordt *gevalideerd*.

Terroristische organisaties of netwerken hangen bepaalde ideologieën aan, links-extremistische, rechts-extremistische of jihadisti-